

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13827119>

YURIDIK KADRLARNI TAYYORLASHDA RIM HUQUQI FANINING AHAMIYATI

Turanov Diyorbek Abdullayevich

O‘zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Yurisprudensiya: biznes huquqi yo‘nalishi

e-mail: turanovd644@gmail.com

***Anotatsiya:** Rim huquqi fani bugungi kun yuridik kadrlarini tayyorlash uchun asosiy qo‘llanma bo‘lib hisoblanadi. Buning asosida I-VI asrlarda Rim quldorlik jamiyatining asosiy huquqi va jismoniy shaxslar ishtirokida mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy manbaa bo‘lganini misol keltirishimiz mumkin. Rim huquqi Rim davlatining Rim imperiyasi darajasiga chiqishiga ham asosiy ta’sirlardan biri deb qaraladi. Rim huquqining bugungi kunda yuridik kadrlar tayyorlashdagi o‘rni esa ko‘plab huquqiy atamalar qadimgi Rim huquqlarida keltirib o‘tilgan va fan orqali shu atamalarning mohiyatini anglashda katta ahamiyatga ega hisoblanadi.*

***Kalit so‘zlar:** Rim huquqi, Yuridik kadr, Mulk huquqi, Xususiy huquq, Huquq kodifikatsiyalari, Kvirit.*

Kirish

Rim huquqining tarixda tutgan o‘rni: Qadimgi Rim huquqi insoniyat huquqi tarixida muxim ro‘l o‘ynaydi. U antik jamiyatda va umuman butun qadimgi dunyo tarixida huquq rivojlanishining eng qadimgi va o‘sha davrga nisbatan eng asosiy mazmunni aks ettiradi. Rimliklar birinchi bo‘lib cheklanmagan xususiy mulkchilik huquqini, ya’ni Rim huquqshunoslari xususiy mulkka asoslangan eng mukammal huquq tizimini shakllantirganlar va rivojlantirganlar. Bu huquq tovar ishlab

chiqaruvchilar jamiyatining birinchi olamshumul huquqi hisoblanadi, oddiy tovar egalari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarning hammasi (xaridor va sotuvchi, kreditor va qarzdor, shartnoma, majburiyat va hokazoning) tafsilotlari bilan juda aniq ishlab chiqilgan. Shu ma'noda Rim huquqini fuqarolik huquqini o'rganishda asos qilib olish ham mumkin. Rim huquqi insoniyat tarixida huquq sohalarini va umuman huquq tizimini shakllanishi va rivojlanishining asosini o'zida aks ettirib huquqiy madaniyatning muhim jihatlaridan birini, ya'ni Rim yurisprudensiyasini tashkil etgan. Qachonlardir Rim huquqi «yozma aql» deb atalgan. Biz uchun ilgari o'rnatilgan yozma aql mavjud emas yoki Rim huquqi va boshqa huquqlar ham yozma aql bo'la olmaydi. 1804-yildagi Napoleon Fuqarolik Kodeksidan boshlab, 1900-yilgi Germaniya Fuqarolik tuzuklari majmuasi (ulojeniyelari) va boshqa Yevropa, Osiyo va Afrika mamlakadarining fuqarolik va savdo kodekslari Rim fuqarolik xususiy huquqining normalariga asoslanib qabul qilingan, chunki ularning eng asosiy maqsadi, xususiy mulkni «muqaddaslashtirish»dir. Shu bilan birga iqtisodda hukmron bo'lgan sinf vakillarining erki, irodasi va manfaatlarini qonun darajasida ko'tarib, uni mustahkamlashdan iborat bo'lgan.

Rim huquqini «yuridik iboralar laboratoriyasi» deb ham ataganlar. Shu sababli undan huquqiy iboralarni, shuningdek yuridik texnikani o'rganish huquqshunolar tomonidan qonunlarni qabul qilishda, ularni takomillashtirishda, aniq va tushunarli bo'lgan so'zlarni ishlatishda katta yordam beradi. Bundan tashqari, xalqaro shartnomalarni ishlab chiqish va sharhlash, xalqaro arbitraj jarayonlari hamda millatlararo huquqiy masalalar kabi bir qator mavzularni qamrab olganligi – Rim huquqi fani o'qitilgan yuridik kadrlar turli sohalarda o'z ishining mukammal va yetuk mutaxassisilar bo'la oladi.

Kvirit (fuqarolik) huquqi ilk sinfiy jamiyatning oddiy, natural munosabatlarini o'zida ifoda etgan. U uzoq vaqt kohinlar, pontifiklar faoliyati bilan bog'liq bo'lgan. Rim huquqining shakllanishida va uning taraqqiyotida kohinlar muhim o'rinni egallaganlar. Ayniqsa ular ichida Pontifiklar ajralib turgan. Pontifiklar ma'lum bir davr mobaynida sud ishlari bo'yicha yuridik faoliyat bilan bog'liq munosabatlarni tartibga

solib turganlar. Ijtimoiy munosabatlarning yanada takomillashishi natijasida Rim huquqida asta-sekin dunyoviy asoslar kuchayib borsada, u o'zida ko'pgina dabdabani va marosimiylikni hamda dastlabki odat normalarini saqlab qolgan. Shu bilan birga u talabchanligi, hatto shafqatsizligi, aniq ta'kidlanganligi bilan ajralib turgan. Arxaik Rim fuqarolik huquqining o'ziga xos xususiyatini mulkiy munosabatlarning, birinchi navbatda xususiy mulk huquqining aniq tartibga solinganligi bilan izohlanishi mumkin. Xususiy mulk huquqi mulk egasining o'z ashyosi ustidan to'la hukmronligini anglatgan. Lekin fuqarolik jamoasi yerlarini va boshqa xo'jalik huquqi uchun muqim va oilaviy xarakterga ega bo'lgan mulklarni tasarruf etishni oliy nazorat qilish huquqini uzoq vaqtgacha o'zida saqlab qolgan. Kvirit (fuqarolik) huquqida tantanali sud odatlariga yoki sud protsessini o'tkazish tartiblariga qat'iy amal qilish katta ahamiyatga ega bo'lgan. Shu bois bu davrda shakl mazmundan, sud jarayoni esa moddiy huquqdan ustun turgan. Rasmiyatchilik ilk sinfiy jamiyatda hayotning patriarxal tizimini saqlanib qolishi va qaytadan tiklanishi uchun yordam beradigan mustahkam huquqiy tartibotni ushlab turish sharoitlaridan biri 22 bo'lgan edi. Lekin u obyektiv jihatdan faqat xususiy mulkchilik munosabatlarning rivojlanishini to'xtatibgina qolmay, balki ijtimoiy va siyosiy hayotning demokratik shakllarini ham to'xtatib qo'ygan.

Xususiy huquq-bu huquqning bir bo'lagi hisoblanadi. Xususiy huquq bu shaxslar o'rtasida vujudga keladigan huquqiy munosabatlarni tartibga solishga va shaxslarning huquqlarini himoya qilishdagi asosiy normalar jamlanmasi hisoblanadi.

Ommaviy huquq-bu huquq tizimining bir qismi bo'lib, ya'ni umumiy (jamiyat) va milliy manfaatlarni ta'minlash bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar yig'indisi hisoblanadi. Rim huquqi yuridik madaniyatning rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

- 1) **Rim huquqining yuridik texnikasi**, shunga ko'ra, qonun ustuvorligining to'g'riligi va ixchamligiga, umuman, qonunning yaxlitligi va amaliyligiga ta'sir qiladi;
- 2) **Rim huquqining eksklyuzivligi**, jamiyat va uning madaniyatining jadal rivojlanishi natijasi hamda tovar-pul munosabatlarning rivojlanishi natijasidir.

Rim huquqining muvaffaqiyati huquqiy vositalarning butun jamlanmasini yaratgan yuristlarning mahorati bilan bog'liq.

Rim huquqining shakllanish jarayonida vujudga kelgan masalalar va uning tarkibi ko'plab huquqshunos olimlarning tadqiqot mavzusida o'z aksini topgan bo'lib, bunda Rim huquqida shakllangan qoidalar, konsepsiyalar, tamoyillar Qadimgi Rim davlati tugatilgandan keyin ham saqlanib qoldi va hozirgi kunga qadar huquqshunoslikni o'rganishda, turli mamlakatlarning huquq tizimini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Bugungi kunga kelib, Rim huquqi ilmi xanuz rivojlanishda davom etayotgan va tartibga solinib, batafsil ishlab chiqilgan ta'limotga aylandi.

Yuridik ta'lim ham aynan Rim huquqidan boshlangan desak yanglishmagan bo'lamiz. Yuridik ta'lim tizimida Rim huquqi fani alohida o'rin tutadi. Rim huquqi yuridik tafakkurni rivojlantirishda yordam beradi. Huquq ta'limida talabalar muammolarni hal etishda mantiqiy fikrlash va analitik qobiliyatlarini rim huquqi va uning tarixini o'rganish orqali oshiradilar. Bu fandagi ma'lumotlar orqali boshqa millatlarning huquqlari bilan o'rganilayotgan huquq va normalarni taqqoslash imkonini beradi, bu esa talabalarni global yondashuvga o'rgatadi.

Rim huquqi bundan XXV asr muqaddam Rim quldorchilik davlatining mahsuli bo'lgan. Hozirda mavjud bo'lgan barcha huquq sohalarining negizini belgilab beradigan jahon tarixi va huquqiy madaniyatida alohida iz qoldirgan. Fuqarolik va savdo huquqlarining vujudga kelishida asos sifatida xizmat qilgan huquqiy xazinalardan hisoblanadi.

Bu soha "Rim huquqi", "Rim fuqarolik huquqi", "Rim xususiy huquqi" deb atalishidan qat'iy nazar, uning mazmun va mohiyati o'zgarib qolmaydi, chunki, qadimgi Rim quldorchilik davlatining birdan-bir huquqi fuqarolik huquqi bo'lib, hatto dastlabki paytlarda jinoiy jazo bilan bog'liq bo'lgan xatti-harakatlar ham bevosita huquqiy munosabatlar bilan tartibga solingan.

O'zbekiston yuristlarining barcha jahon davlatlari bilan yuridik munosabatlarda qatnashishi, ularning huquqlarini bilishi lozimligini taqozo etadi. Buning uchun, burjua

huquqi asl manbasini o'rganishda, Rim xususiy huquqini o'rganishlik talab etiladi. Bundan tashqari, Rim huquqi har bir qonunni yoki normativ hujjatlarni qabul qilishda har tomonlama fikrlashib, yuridik tafakkurning kuchli ta'siri ostida vujudga kelgan normalardan iborat bo'ladi. Uni o'rganish yuristlar tomonidan yuridik fikrlash qobiliyatining kuchayishiga olib kelib, qisqa va aynan xalqqa tushunarli qonunlarni, qarorlarni va boshqa hujjatlarni qabul qilishlik uchun nazariy imkoniyat yaratishi mumkin.

Xulosa

«O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlinadi. ... Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi... inson uchun tarixdan judo bo'lish - hayotdan judo bo'lish demakdir» deb ta'kidlaydi Prezidentimiz I.A.Karimov «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» deb nomlangan asarida...

Tarix fan sifatida jamiyat taraqqiyotining ob'yektiv qonunlari haqidagi bilimlar tizimini o'zida mujassamlashtirgan, ularni tushunish, jamiyatning kelajakdagi rivojlanishini ko'ra bilishiga imkoniyat yaratadi. Zamonaviy huquqshunoslar Rim xususiy huquqini o'rganishi ular uchun Rim huquqi cheksiz terminologik manbaga, hozirgi kungacha o'z nufuzini saqlab kelayotgan tushuncha va ta'riflar to'plamidir. Zamonaviy huquqning ommaviy va xususiyga bo'linishi Rim huquqidan kelib chiqadi va ko'plab huquq tizimlari tomonidan qabul qilinadi, garchi, o'zgartirilgan shaklda bo'lsa ham. XX asr muqaddam vujudga kelgan, Rim quldorlik davlatining fuqarolik xususiy huquqi tarixini o'rganish O'zbekiston yuristlari uchun dolzarb masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi insonparvar, mustaqil, suveren, huquqiy davlat sifatida fuqarolik jamiyatini qurar ekan, u o'zining iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va huquqiy munosabatlari orqali jahondagi barcha davlatlar bilan shartnomalar tuzish, ularni bajarishlik munosabatlarini olib bormoqda va barcha davlatlar tomonidan suveren davlat sifatida tan olingan.

ADABIYOTLAR

1. Ernazarov O. Rim huquqi. Darslk. “Namangan” nashriyoti. 2005-yil
2. Isxakov S.Topildiyev V. Raxmanov A. Darslik. “Toshkent” nashriyoti.2012-yil
3. Shomammedova.Z.SH. Rim Xususiy Huquqi. Darslik. “Toshkent” nashriyoti. 2005-yil
4. Youtube sahifasi
https://www.youtube.com/watch?v=buLvnmcilc&list=PLWwengsYgoUUv5NgIyRXaZDVLZ_0jzYPC&index=1&pp=iAQB
5. Internet sahifasi
<https://spb-spr.ru/uz/iski/rimskoe-publichnoe-pravo-ponyatie-rimskogo-prava-sootnoshenie-chastnogo-i.html>
6. Wikipediya https://uz.wikipedia.org/wiki/Rim_huquqi